

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830)

Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Μετάφραση

Αντώνης Αμπούτης
Αλίκη Ασβεστά
Φωτεινή Ασημακοπούλου
Παναγιώτης Ελ Γκεντί
Μαρία Δαμηλάκου
Ελευθερία Ζέη
Λήδα Ιστικοπούλου
Εύη Καρούζου
Ειρήνη Κασάπη
Ευγενία Κρεμμυδά
Σεβαστή Λάζαρη
Παναγιώτης Μιχαηλάρης
Αλεξάνδρα Σφοίνη
Λυδία Τρύφωνα
Μάγδα Φυτιλή

Επιμέλεια

Αλεξάνδρα Σφοίνη
Χρήστος Λούκος
Βαγγέλης Σαράφης

ISBN 978-960-7089-31-1

© Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού

Κεντρική διάθεση:

Βιβλιοπωλείο - Εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟ, Χρήστος Μαρίνης,
Ζωοδόχου Πηγής 85, 114 73 Αθήνα, τηλ. 210 3648170, 210 3648197
e-mail: marinisb@gmail.com

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1776-1830)

Σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Κείμενα

MICHEL VOVELLE - CYRIL TRIOLAIRE - GUY LEMARCHAND - JEAN-LUC CHAPPEY - PAUL CHOPELIN - HERVE LEUWERS - PASCAL DUPUY & ALAN FORREST - LUCA ADDANTE - FRANCISCO CARANTOÑA - IRENE CASTELLS OLIVÁN - ANTONINO DE FRANCESCO - WAYNE S. VUCINICH - VITALII SHEREMET - JACK P. GREEN - ROBERTO BREÑA - EMMANUEL FUREIX - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 22
Ε.Μ.Ν.Ε.-ΜΝΗΜΩΝ 2021

«Minerve couronnant la Victoire», χαλκογραφία, μεταξύ 1790-1798

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η «Εποχή των Επαναστάσεων», όπως την έχει ονομάσει ο Eric Hobsbawm στο κλασικό πλέον έργο του,¹ ορίζεται από τον μετασχηματισμό που υπέστη η ανθρωπότητα με σημείο αφετηρίας τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και καταληκτήριο σημείο τις επαναστάσεις του 1848 στην Ευρώπη. Στο διάστημα αυτό, όλες σχεδόν οι χώρες αισθάνθηκαν τις συνέπειες της «διττής» επανάστασης, περισσότερο πολιτικής στη Γαλλία και βιομηχανικής στην Αγγλία, που έθεσε τα θεμέλια της αστικής φιλελεύθερης κοινωνίας.

Η Γαλλική Επανάσταση εκδηλώθηκε ως είσοδος σε μια νέα εποχή, διεκδικώντας με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων την οικουμενικότητα, πράγμα που τη διαφοροποιεί από τις προγενέστερές της, την Αγγλική και την Αμερικανική, οι οποίες, περισσότερο εθνικές και συναινετικές, δεν φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν τομή στη ροή της ιστορίας. Πρόκειται για μια ριζική ανατροπή στην πολιτική, τους θεσμούς και τις κοινωνικές ιεραρχίες του Παλαιού Καθεστώτος, μια στροφή χωρίς επιστροφή, που αναδεικνύεται σε πρότυπο για όλους τους ανθρώπους και όλες τις χώρες του κόσμου, πράγμα που

1. E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution 1789-1848*, Νέα Υόρκη/Καναδάς, New American Library, 1962 (ελλ. μετάφρ. *Η εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992).

συνιστά την πρωτοτυπία και τη μοναδικότητά της. Οι πολιτικές ιδέες, το λεξιλόγιο και τα εννοιολογικά εργαλεία της παγκόσμιας επανάστασης οφείλονται στη Γαλλία, την πατρίδα των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Το δρομολόγιο αυτό σηματοδοτείται από μια δεκάδα λέξεις-κλειδιά των επαναστατικών διακηρύξεων, λέξεις «αντάξιες ενός ελεύθερου λαού», οι οποίες ορίζουν έναν νέο κώδικα ανθρώπινων σχέσεων. Ο κώδικας αυτός ανήκει εν πολλοίς στο λεξιλόγιο του Διαφωτισμού, αλλά με την Επανάσταση θεσμοποιείται και ορίζει την πολιτική και κοινωνική αλλαγή και το νέο νόμιμο καθεστώς. Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, σύμβολο της νέας εποχής και αναπόδραστο πρότυπο της ιδρυτικής πράξης της δημοκρατικής κοινωνίας, φιλοδοξεί να εφαρμόσει τα «φυσικά, αναπαλλοτρίωτα και ιερά δικαιώματα» —την ελευθερία, την ισότητα, την ασφάλεια και την αντίσταση στην καταπίεση—, όπως τα επεξεργάστηκε η φιλοσοφία του Διαφωτισμού, κληρονόμος της οποίας εμφανίστηκε η Επανάσταση με τη συμβολική κίνησή της να την εισαγάγει στο Πάνθεον. Στα 17 άρθρα της Διακήρυξης, σύντομα και κατανοητά από όλους, στα οποία τέθηκαν οι βασικές αρχές το 1789 και αναθεωρήθηκαν το 1793 και το 1795, διαλύεται συνοπτικά το μακράιωνα ιεραρχικό οικοδόμημα των τριών τάξεων, των συσσωματώσεων και των προνομίων τους. Η κυριαρχία μετατίθεται από τον Θεό και τον μονάρχη, τον εκπρόσωπό του επί της γης που είχε απεριόριστη εξουσία, αποκλειστικά στον νόμο που αποτελεί την έκφραση της γενικής βούλησης των ανθρώπων. Πρόκειται για μια νέα πολιτεία βασισμένη στον ορθό λόγο, την πρόοδο και την ικανότητα για τελειοποίηση, η οποία αναθέτει τη σωτηρία στον ίδιο τον άνθρωπο.

Η πίστη στην ελευθερία του ατόμου ενέχει την ελευθερία σκέψης και έκφρασης, την κατάργηση κάθε δουλείας και κάθε καταπίεσης. Οι άνθρωποι ανακηρύσσονται «ελεύθεροι και ίσοι σε δικαιώματα», ωστόσο, το 1789, οι πολιτικές ανισότητες διατηρούνται στην πράξη με βάση την περιουσία και το φύλο. Η ισότητα, στην οποία εμμένουν οι Ιακωβίνοι εισάγοντας μια σειρά τολμηρά κοινωνικά μέτρα, αν και θεμελιώδης προσδοκία της δημοκρατικής κοινωνίας, καθώς και η ελευθερία, θα αποδειχθεί δύσκολα εφαρμόσιμη. Η τρίτη από τις εμβληματικές αξίες της Επανάστασης, η αδελφότητα, περισσότερο ενεργή διάθεση παρά δικαίωμα, πραγματώνεται με την εισαγωγή για πρώτη φορά από τη Συμβατική αυτού που θα λέγαμε σήμερα κοινωνική αλληλεγγύη και κρατική οργάνωση της φιλανθρωπίας, έννοιας που είχε ήδη αντικαταστήσει τη χριστιανική ελεημοσύνη στη σκέψη και την πρακτική των φωτισμένων ελίτ.

Στις νέες συλλογικές αξίες που επαναδιατυπώνονται εγγράφονται το έθνος και η πατρίδα. Η ανάδυση του εθνικού συναισθήματος χρονολογείται ήδη από τον Μεσαίωνα, ωστόσο η Επανάσταση επέφερε βαθιές αλλαγές στην εθνική αυτοσυνειδησία που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την πίστη στη μοναρχία. Η μεταφορά της κυριαρχίας από τον μονάρχη στο έθνος, δηλαδή στην Τρίτη τάξη, πραγματοποιείται από τη νέα εξουσία, τη Συνέλευση, η οποία αποκαλείται εθνική και έχει έμβλημα την τρίχρωμη κονκάρδα και στη συνέχεια τη σημαία, τον ύμνο και τη γιορτή. Ταυτόχρονα, ενδυναμώνεται η αναφορά στην πατρίδα, συνδήλωση λαϊκότερη και πιο συναισθηματική από το έθνος, ενώ ο πατριώτης είναι ο επαναστάτης που μάχεται για την ελευθερία και την ευδαιμονία της πατρίδας του υπό τους ήχους της Μασσα-

λιώτιδας. Στην εννοιολογική κληρονομιά της Γαλλικής Επανάστασης ανήκει και η ιδιότητα του πολίτη, ο οποίος αντικαθιστά τον υπήκοο και δηλώνει τον ελεύθερο άνθρωπο που ασκεί τα πολιτικά δικαιώματά του, εφαρμόζοντας τη λαϊκή κυριαρχία σύμφωνα με το κοινωνικό συμβόλαιο, το σύνταγμα και τους νόμους που αποτελούν τις βάσεις της δημοκρατίας. Η Δημοκρατία (*République*), από το 1792 μετά την κατάλυση της μοναρχίας, είναι μια νέα πολιτεία ελεύθερη και νομοκρατούμενη, όπου ο λαός είναι κυρίαρχος, ενώ η άμεση δημοκρατία, στην οποία επέμεναν οι Αβράκωτοι και οι Εμπερτιστές, μοιάζει ανέφικτη σε μια πολυπληθή κοινωνία με πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις.²

Από τη μια πλευρά η δημοκρατική πολιτεία είναι η αναμφισβήτητη κληρονομιά της στην πολιτική ζωή, από την άλλη η Γαλλική Επανάσταση καταγγέλλεται ως η μήτρα των νεότερων ολοκληρωτισμών ήδη από τη δεκαετία του 1950, όταν αναθεωρήθηκε η μαρξιστική κοινή, και εντονότερα μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Η βίαιη ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης από τα κάτω δεν φαίνεται να έχει μέλλον, «η Γαλλική Επανάσταση τελείωσε» σύμφωνα με την ετυμολογία του François Furet, ο οποίος διετέλεσε διευθυντής της *École des hautes études en sciences sociales* του Παρισιού και θεωρείται εισηγητής του «κριτικού ρεύματος», όπως ονομάστηκε ο αναθεωρητισμός στη

2. Βλ. ενδεικτικά Michel Peronnet, *50 mots clefs de la Révolution française*, πρόλογος Jacques Godehot, Τουλούζη, Privat, 1988· Michel Vovelle, *Les mots de la Révolution*, Τουλούζη, Presses Universitaires de Mirail, 2004.

Γαλλία.³ Είναι, άραγε, το τέλος του παραδείγματος της («γαλλικής εξαιρέσης») διερωτάται ο Michel Vovelle, ο οποίος διετέλεσε διευθυντής του Institut d'histoire de la Révolution française της Σορβόνης, συνεχιστής της μαρξιστικής ιστοριογραφίας, με αφορμή την επέτειο των διακοσίων χρόνων από τη Γαλλική Επανάσταση το 1989.⁴ Κατά τη γνώμη του, το ζήτημα παραμένει ανοιχτό: πρέπει να φωτισθεί ο εξελικτικός χαρακτήρας της κληρονομιάς της Γαλλικής Επανάστασης και να αναδειχθεί η δυναμική της ή, καθώς το διατύπωσε ο Edgar Morin, «να την απομυθοποιήσουμε και να την ξαναμυθοποιήσουμε». Παρά τις αντιφάσεις και τις παλινωδίες της, που δεν αναιρούν τη συνέχεια ενός σχεδίου, η γαλλική εμπειρία παραμένει σημείο αναφοράς ως εργαστήριο πειραματισμού των μορφών της σύγχρονης πολιτικής. Εξάλλου, η ανθρώπινη χειραφέτηση δεν έχει ολοκληρωθεί και η Επανάσταση παραμένει ένα θερμό αντικείμενο, όπως φάνηκε από τη Διακοσιετηρίδα που αναζωπύρωσε τις ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις.⁵ Παρ' όλα αυτά, ανάμεσα στην πληθώρα δημοσιευμάτων που είδαν το φως

3. François Furet, *Penser la Révolution française*, Παρίσι, Gallimard, 1978.

4. Michel Vovelle, *1789. L'héritage et la mémoire*, Τουλούζη, Privat, 2007.

5. Η ιδεολογική αντιπαράθεση εκφράστηκε και με την έκδοση δύο διαφορετικών λεξικών για τη Γαλλική Επανάσταση, βλ. François Furet – Mona Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Παρίσι, Flammarion, 1988 και Albert Soboul, *Dictionnaire historique de la Révolution française*, Παρίσι, PUF, 1989.

στη Γαλλία και όλο τον κόσμο καταγράφονται και πολλές επιστημονικές μελέτες που εξετάζουν τα ζητήματα χωρίς πικρόχολες αντιθέσεις, καθώς παρατηρεί ο Michel Biard, διευθυντής του περιοδικού *Annales historiques de la Révolution française*.⁶

Ο παρών τόμος φιλοδοξεί να μεταφέρει στα ελληνικά κάποιες όψεις της συζήτησης περί τη Γαλλική Επανάσταση, πριν και μετά τη Διακοσιετηρίδα, με την επιλογή άρθρων σχετικών με τα βασικά ζητήματα που ανακινεί. Δίνει κατ' αρχάς τον λόγο στον προσφάτως εκλιπόντα Michel Vovelle, ο οποίος στο άρθρο του (σε δύο συνέχειες) ενόψει της επετειού διατρέχει κριτικά τα στάδια της ιστοριογραφίας για τη Γαλλική Επανάσταση τον 20ό αιώνα, αντιπαραθέτοντας την «ιακωβινική» σχολή περί τον μαρξιστή ιστορικό Albert Soboul και την «αναθεωρητική» περί τον François Furet. Αναφέρεται ακόμη στις πρόσφατες έρευνες που αναδεικνύουν ότι η ιστοριογραφία της Γαλλικής Επανάστασης είναι σε πλήρη εγρήγορση, ενώ διατυπώνει την εκτίμηση ότι η αναθεωρητική σχολή έχει εξαντλήσει την υγιώς προκλητική ανανέωσή της, η δε ακραία αντεπαναστατική σχολή «του αναθέματος» δεν φαίνεται να έχει μέλλον.

Το ζήτημα της ιστοριογραφίας πραγματεύεται και το άρθρο του Cyril Triolaire, αρκετά μετά τη Διακοσιετηρίδα (2011), δίνοντας μια συνολική εικόνα των σύγχρονων ερευνών περί τη Γαλλική Επανάσταση στην οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Οι έρευνες αυτές διεξάγονται κυρίως στο πλαίσιο της Société des études

6. Michel Biard (επιμ.), *La Révolution française. Une histoire toujours vivante*, πρόλογος Michel Vovelle, Παρίσι, Tallandier, 2010.

robepierristes, η οποία παραμένει ενεργή και με ανανεούμενο δυναμικό, χωρίς παρ' όλα αυτά να παραγνωρίζει το νέο διανοητικό και ιστοριογραφικό κλίμα που διαμορφώθηκε μετά την αντιπαράθεση της μαρξιστικής σχολής με την αναθεωρητική βουλγάτα. Τα νέα πεδία έρευνας φέρνουν στο προσκήνιο βιογραφίες, προσωπογραφίες και ιδεοτυπικές φιγούρες του καθημερινού, όπως ο δημοσιογράφος, ο πολίτης-πατριώτης, ο κληρικός, ο αντεπαναστάτης, οι γυναίκες, και ξαναγράφουν τη σύνθετη ιστορική τους διαδρομή. Η θεσμική και διοικητική ιστορία, καθώς και η ιστορία των πολιτικών πρακτικών, μελετούν τις δομές της επαναστατικής κυβέρνησης και τους αντιπροσώπους της στο εθνικό ή το τοπικό επίπεδο. Η ανανεωμένη προσέγγιση του δημόσιου χώρου (οι συναθροίσεις, οι λέσχες, τα θέατρα) φέρνει στο φως τη διαδικασία πολιτικοποίησης και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, τη διάπλαση του ατομικού και του συλλογικού φαντασιακού με λέξεις και εικόνες. Κοντά στην κοινωνική, η οικονομική προσέγγιση επανεξετάζει τις συνέπειες της Επανάστασης στη διαδικασία εκβιομηχάνισης και ανασυνθέτει τις διαφορετικές χρονικότητες στο επίπεδο του οικονομικού.

Η Γαλλική Επανάσταση δεν είχε μια μοναδική ή μείζονα αιτία. Όπως φαίνεται από τα *Τετράδια παραπόνων* των τριών τάξεων (κλήρου, ευγενών, λαού), κοινωνικές εντάσεις, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές αιτίες, προκαλούσαν συνεχείς εξεγέρσεις τον 18ο αιώνα στη Γαλλία. Ο κοινωνικός αναβρασμός αυξήθηκε πριν το 1789 και αποδεικνύει ότι η Γαλλική Επανάσταση δεν μπορεί να θεωρείται καθαρά πολιτικός μύθος. Πρόκειται για κοινωνική επανάσταση, «αστική με λαϊκή υποστήριξη» κατά τη διατύπωση του Albert Soboul, η οποία δεν φαίνεται και τόσο απαρχαιωμένη. Η

προβληματική αυτή δεν ανατράπηκε στην ιστοριογραφία από το 1989 ως το 2003, καθώς παρατηρεί ο Guy Lemarchand προβαίνοντας σε επισκόπηση της κοινωνικής ιστορίας. Χωρίς να αποτελεί το πλέον ενεργό επιστημονικό πεδίο, η έρευνα της κοινωνικής ιστορίας διευρύνθηκε με την εξέταση ποικιλίας πηγών και ατομικών περιπτώσεων σε νέες μελέτες για την αριστοκρατία, την αστική και κυρίως την αγροτική τάξη, τις λαϊκές τάξεις των πόλεων, τις συντεχνίες, τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις. Αυτές οι τελευταίες αποτελούν μια έρευνα που εξελίσσεται συνεχώς με πολλές καινοτομίες. Η χρονολόγηση και η γεωγραφία των λαϊκών αναταραχών είναι γνωστή, ενώ φαίνεται ότι είναι παράλληλες με τα αστικά κινήματα και επικαλούνται την ελευθερία και την ισότητα, αν και απαντάται μίξη παλαιών και νέων κινήσεων. Η τάση για ποσοτικοποίηση διατηρείται, αλλά αναζητούνται πολλοί παράγοντες στην ερμηνεία των συγκρούσεων, οι οποίες παραμένουν ταξικές.

Ο Αντιδιαφωτισμός, δηλαδή η αντίθεση προς τον Διαφωτισμό και την Επανάσταση, τα πρόσωπα, οι προβληματισμοί και οι σχέσεις ανάμεσα σε Διαφωτιστές και Αντιδιαφωτιστές αποτέλεσαν αντικείμενο πολυάριθμων ερευνών στο πλαίσιο της ριζικής ανανέωσης της πολιτισμικής ιστορίας, στην προπάθεια ανάδειξης και κατανόησης ενός κινήματος, του οποίου το ουσιαστικό χαρακτηριστικό είναι η εγγενής ετερογένεια και πολυπλοκότητα. Ο Jean-Luc Chappey παρουσιάζει την έρευνα στο συγκεκριμένο πεδίο, η οποία παραμένει ανοιχτή και πρόσφορη στην επανεξέταση φαινομένων που φθάνουν μέχρι το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, συνδυάζοντας τη διανοητική με την κοινωνική ιστορία. Οι μελέτες εξετάζουν τις διαδρομές και τα συμφέροντα των

πρωταγωνιστών του κινήματος, τις κοινωνικές σχέσεις, τις σχέσεις εξουσίας και τη διάχυση των κειμένων, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον προς τους ελάσσονες συγγραφείς. Οι Αντιδιαφωτιστές εμμένουν στο κατηγορητήριο κατά του φιλοσοφικού λόγου, αλλά δεν έχουν σαφείς θέσεις ούτε αποτελούν συμπαγή ομάδα. Αν και έχει διαφανεί ότι η αντίθεση Διαφωτισμού και Αντιδιαφωτισμού δεν ήταν αγεφύρωτη και υπήρχαν επαφές και ανταλλαγές ανάμεσα στα δύο κινήματα και τους εκπροσώπους τους, εντούτοις, η προσέγγιση αυτή δεν αρκεί για να απαλείψει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους, η δε αντιδιαφωτιστική σκέψη από το 1789 και μετά αποτέλεσε τη βασική θεωρητική πηγή για την αντεπαναστατική σκέψη, εφόσον η Επανάσταση θεωρείται «τέχνο του Διαφωτισμού».

Η Επανάσταση προκάλεσε τομή στον θρησκευτικό τομέα. Καθώς παρατηρεί ο Paul Chopelin, η αντιμετώπιση της κληρικής υπονόμησης αποτέλεσε έναν από τους βασικούς πολιτικούς σκοπούς του έτους II και οδήγησε σε παραβιάσεις της λατρείας, γνωστές στην ιστοριογραφία ως «αποχριστιανισμός του έτους II». Ο Chopelin προτείνει τον όρο «αποφανατισμός», που δηλώνει την καταστολή του ανυπότακτου κλήρου, την εξάλειψη της «δεισιδαιμονίας» και την επανεκπαίδευση του πληθυσμού, καθόσον καμιά θρησκεία δεν απαγορεύτηκε στη Γαλλία το έτος II, ο δε Ροβεσπιέρος θεωρούσε ότι ο αθεϊσμός είναι το ίδιο επικίνδυνος με τον φανατισμό. Ο αποφανατισμός του έτους II αποτελεί μια μεγάλη ρήξη στη θρησκευτική ιστορία της Γαλλίας με μεγάλο χαμένο τη συνταγματική Εκκλησία και ενισχυμένη την ανυπότακτη παρά τον φόρο αίματος, που εξάλλου θα γίνει αφορμή για νέα μαρτυρολόγια και αναμνηστικές τελετές.

Παρά το γεγονός ότι η έννοια της Τρομοκρατίας στον ακαδημαϊκό λόγο είναι πολύσημη και οι ερμηνείες της πολλαπλές, καθώς επισημαίνει ο Hervé Leuwers, η συλλογική μνήμη παραμένει μονολιθική και συνδέει την Τρομοκρατία με τη γχιλοτίνα και τον Ροβεσπιέρο που χαρακτηρίζεται φιλόδοξος, φιλήδονος, δόλιος και σκληρός, ένα «τέρας», εικόνα που διαμορφώνεται ήδη από τους σύγχρονους πολιτικούς του αντιπάλους και αναπαράγεται σε χαρακτηριστικά και χαλκογραφίες. Ο Ροβεσπιέρος έχασε τη μάχη της κοινής γνώμης με την προσχώρησή του σε μια πολιτική δημόσιας αρετής συνδεδεμένης με τον τρόμο της επαναστατικής διακυβέρνησης, που δεν είναι ο άνομος τρόμος του δεσπότη αλλά η γρήγορη, αυστηρή και αταλάντευτη δικαιοσύνη. Η Τρομοκρατία δεν είναι σύνθημα ούτε απειλή, μετασχηματίζεται σε πολιτική αρχή.⁷

7. Η Τρομοκρατία του 1793-1794, η οποία κατηγορείται ότι αποτέλεσε ένα ολέθριο παράδειγμα που άνοιξε τον δρόμο στους ολοκληρωτισμούς του 20ού αιώνα, αρίθμησε (σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή στατιστική του Αμερικανού ιστορικού Donald Greer) 16.594 θύματα, καρατομημένα κυρίως με την κατηγορία της εξέγερσης, αλλά σε αυτά πρέπει να προστεθούν και τα θύματα της λαϊκής βίας, του εμφύλιου πολέμου, των αγροτικών εξεγέρσεων, καθώς και της Αντεπανάστασης. Η μαύρη σελίδα του εμφυλίου της Βανδέας, όπου εκφράστηκε η αντίσταση των αγροτικών πληθυσμών στην αστική παρέμβαση και την ενοποίηση, η οποία εντέλει νικήθηκε, μέτρησε 120.000-200.000 θύματα, ονομάστηκε «γενοκτονία» Γάλλων από Γάλλους και έγινε θέμα πολεμικής κατά τον εορτασμό των διακοσίων χρόνων και το κατεξοχήν αντικείμενο της αντεπαναστατικής σχολής του «αναθέματος» και της *Μαύρης Βίβλου* της Γαλλικής Επανάστασης που εκδόθηκε το 2008· βλ. *Livre noir de la Révo-*

Η Γαλλική Επανάσταση, που συγχρόνως καταδικάστηκε και έφερε ελπίδες, υπήρξε πηγή έμπνευσης και επιρροής για τα κινήματα διαμαρτυρίας στην Ευρώπη και τον κόσμο, απηχώντας τον μη αναστρέψιμο χαρακτήρα του κλονισμού των απόλυτων μοναρχιών, παρά την ανασύνταξή τους την περίοδο της Παλινόρθωσης. Καθώς επισημαίνουν ο Pascal Dupuy και ο Alan Forrest, η εικόνα μιας Γαλλίας που φωτίζει την οικουμένη για πολλά χρόνια επρόκειτο να σηματοδοτεί τα γραπτά τα συναφή με τις σχέσεις κόσμου και Γαλλικής Επανάστασης. Τα ιδανικά του «Μεγάλου Έθνους» (*Grande Nation*) αντανακλούν από το 1797 τη γέννηση ενός νέου δημοκρατικού πατριωτισμού, ιδέα που καλλιεργήθηκε από τους ιστορικούς του 19ου και του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Ωστόσο, αυτή η υπερβολικά γαλλοκεντρική θεώρηση έδωσε, ενόψει της Διακοσιετηρίδας, τη θέση της σε περισσότερο διαφοροποιημένες θεωρήσεις ως προς τις σχέσεις κατακτητών και κατακτημένων. Σε πολλές περιπτώ-

lution française, επιμ. Renaud Escandre, Παρίσι, Éditions du Cerf, 2008, και κατ' αντιπαράσταση, Jean-Clément Martin, *La Vendée et la Révolution. Accepter la mémoire pour écrire l'histoire*, Παρίσι, Perrin, «Tempus», 2007. Σύμφωνα με τον Novelle, η ονομασία «γενοκτονία» είναι νέα αλλά η κατηγορία είναι παλιά, ήδη με την απρόσμενη καταγγελία του «λαοκτόνου συστήματος» από τον Μπαμπέφ, και, στη συνέχεια, κατά την Παλινόρθωση με μια σειρά αντεπαναστατικά έργα. Ωστόσο, πέρα από τις μακάβριες στατιστικές, σημασία έχουν τα ερωτήματα σχετικά με τους μηχανισμούς και τα κίνητρα. Χωρίς να μειώνει τις φρικαλεότητες, η ιστορικότητα της εποχής τις εγγράφει στην κληρονομιά του σκληρού πολέμου παλαιού τύπου: καμμένα χωριά, φόννοι, βιασμοί· βλ. Michel Novelle, *1789. L'héritage et la mémoire*, ό.π., σ. 88-92.

σεις, οι απελευθερωτικές φιλοδοξίες των Γάλλων αποκρύπτουν, λιγότερο ή περισσότερο επιτήδεια, στρατιωτικά, οικονομικά ή πολιτικά συμφέροντα. Παραμένει, εντούτοις, το συμπέρασμα ότι η Γαλλική Επανάσταση, παρά τις απογοητεύσεις που προκάλεσε, μετασχημάτισε την Ευρώπη, διέσπειρε νέες πολιτικές ιδέες, ήταν φορέας δικαιοσύνης και νέων διοικητικών δομών, επανασχεδίασε τα σύνορα και παρέμεινε πρότυπο για τους επαναστάτες όλων των χωρών.

Ο Luca Addante εξετάζει τον πρώτο ιταλικό Καρμποναρισμό, που αποτελεί βασική πηγή για το κίνημα της ιταλικής ανεξαρτησίας. Τα τελευταία χρόνια η έρευνα αναδεικνύει τους δεσμούς ανάμεσα στις ιταλικές μυστικές εταιρείες και τους νεο-Ιακωβίνους, καθώς και τη συνάφεια με τις σεχταριστικές οργανώσεις της ναπολεόντειας περιόδου. Ωστόσο, οι Ιταλοί πατριώτες, όπως ο Salfi, άσκησαν κριτική στην πολιτική της Γαλλίας έναντι της Ιταλίας και καλούσαν τους συμπατριώτες τους να αγωνιστούν μόνοι τους. Αργότερα ο Salfi θα ενσωματωθεί πλήρως στις ελίτ της ναπολεόντειας γραφειοκρατίας, αν και υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για τον αντι-ναπολεόντειο προσανατολισμό του γύρω στο 1800, καθώς και την υποστήριξη της ανασύστασης της Δημοκρατίας και της ενωμένης Ιταλίας. Στα 1811-1812 ο Salfi και ο Romagnoni καθοδηγούσαν μια στοά που είχε σκοπό να καταστήσει την Ιταλία ενωμένο και ανεξάρτητο έθνος και λειτουργούσε κρυφά εντός μιας ευρύτερης τεκτονικής στοάς που ήταν εγχείρημα της ναπολεόντειας πολιτικής ισχύος. Λόγω του ότι ο Ελευθεροτεκτονισμός είχε πέσει στα χέρια των κυβερνώντων, γι' αυτό διαδόθηκε ο Καρμποναρισμός που καθοδηγούσε τις μυστικές εταιρείες προς πατριωτικές αρχές.

Οι Ισπανικές επαναστάσεις προκαλούν ως σήμερα συζητήσεις μεταξύ των ιστορικών ως προς την αναζήτηση του χαρακτήρα τους. Ο Francisco Carantoña προσπαθεί να απαντήσει στο ερώτημα τί προκάλεσε τη μαζική και γενικευμένη κινητοποίηση της εξέγερσης του 1808. Ήταν αυθόρμητη αντίδραση ή το αποτέλεσμα ενός σχεδίου που οργανώθηκε από τους οπαδούς του βασιλιά Φερδινάνδου Ζ', τον οποίο είχαν παραμερίσει οι Γάλλοι εισβολείς; Σε κάποιες επαρχίες, πράγματι, υπήρξε συνωμοσία των οπαδών του Φερδινάνδου, αλλά η ευρύτητα της εξέγερσης μάλλον οφειλόταν στη γενικευμένη αναταραχή που προκάλεσε η ξένη επέμβαση. Οι αντιδράσεις στη γαλλική κατοχή είχαν στοιχεία αντιδραστικά, όπως η υπεράσπιση της Εκκλησίας και της περιουσίας της, αλλά και επαναστατικά, δεδομένου ότι από αυτήν προέκυψαν δυνάμεις που θα συγκροτήσουν το 1812 τη συνέλευση του Κάδιθ.

Η Irene Castells Oliván προτείνει μια επαναξιολόγηση των Ισπανών φιλελευθέρων και της αντίστασής τους στον βασιλικό απολυταρχισμό, ιδιαίτερα όταν οι φιλελεύθεροι ήταν περιθωριοποιημένοι και καταδιωκόμενοι, μεταξύ 1814-1820 και από το 1823, όταν με την εισβολή των Γάλλων ανακόπηκε η ισπανική συνταγματική τριετία (1820-1823). Παρακολουθείται αναλυτικά η ζωή και η δράση των φιλελευθέρων όταν εξορίστηκαν, κυρίως στη Γαλλία και την Αγγλία, ο ρόλος των μασονικών στοών στην οργάνωσή τους, πώς το *pronunciamiento* αποτέλεσε γι' αυτούς το κατεξοχήν μέσο εξέγερσης.

Ένας μεσογειακός δρόμος στην πολιτική νεωτερικότητα άνοιξε για τις ομάδες που αντιμετώπιζαν με μεγάλη επιφύλαξη τα ναπολεόντεια στρατεύματα, με την υιοθέτηση του

ισπανικού συντάγματος του Κάδιθ στην Ιταλία, που όμως σύντομα καταργήθηκε από την αυστριακή εισβολή. Όπως τονίζει ο Antonino de Francesco, σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες οι επαναστάσεις του 1820-1821 στην Ιταλία (Νάπολη, Σικελία, Πεδεμόντιο) ήταν η εκδήλωση ενός υπερεθνικού πατριωτισμού που θα ενσωματωθεί στην οπτική του εθνικού κράτους. Πολύ περισσότερο από έναν φιλελεύθερο κοσμοπολιτισμό, η συγκυρία του 1820 στον μεσογειακό χώρο δείχνει τον δεσμό μεταξύ έθνους και κράτους που θα βασιζόταν στο ισπανικό παράδειγμα, το οποίο έχαιρε εκτίμησης εκτός της Ιβηρικής χερσονήσου και θα συνέβαλε στην ιταλική ενοποίηση. Μετά την αποτυχία των κινημάτων, πολλοί Ιταλοί πατριώτες αυτοεξορίστηκαν και ήλθαν να πολεμήσουν στην Ελλάδα, όπου η φωτιά που άναψε δεν θα ήταν εφήμερη.

Στον χώρο των Βαλκανίων, πριν από την Ελληνική Επανάσταση προηγήθηκε η Σερβική Εξέγερση του 1804, προίον της αντιπαράθεσης ανάμεσα στους Οθωμανούς κυρίαρχους και τους χριστιανούς υποτελείς, η οποία, καθώς την περιγράφει ο Wayne S. Vucinich, είχε εθνικό και κοινωνικό χαρακτήρα. Στον απόηχο των Ναπολεόντειων πολέμων, της γαλλικής εισβολής στην Αίγυπτο και της κατοχής των Ιονίων νήσων ξέσπασε η Σερβική Εξέγερση σε δύο φάσεις: την πρώτη κατά την οποία ζητήθηκαν προνόμια και αυτοδιοίκηση και τη δεύτερη που ήταν αγώνας για πλήρη ανεξαρτησία, διαίρεση που συζητείται ακόμη μεταξύ των ιστορικών. Ωστόσο, η προσπάθεια για γαλλική υποστήριξη δεν απέδωσε, εξαιτίας της πολιτικής της Γαλλίας στην Εγγύς Ανατολή, η δε Εξέγερση κατέρρευσε το 1813 για λόγους που διερευνώνται ακόμη, αλλά αποτελεί σταθμό στη διαμόρφωση της σερβικής εθνικής συνείδησης.

Η Ελληνική Επανάσταση αποτελεί το σημαντικότερο ιστορικό γεγονός στην περιοχή των Βαλκανίων τη δεκαετία του 1820 και υποχρέωσε το Σύστημα της Βιέννης, το οποίο εγγυόταν την ησυχία της Ευρώπης και τη νομιμότητα των μοναρχικών θρόνων, να αντιμετωπίσει την κατάσταση με νέα οπτική, καθώς παρατηρεί ο Vitalii Sheremet, ο οποίος εξετάζει την Ελληνική Επανάσταση μέσα από το πρίσμα της οθωμανικής πολιτικής. Μετά την κατάρρευση των μεταρρυθμίσεων του Σελίμ Γ', η οθωμανική διοίκηση τηρούσε ίσες αποστάσεις από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις και αντιμετώπιζε τις εσωτερικές αναταραχές με τη βία, καθώς έπραξε και με τους εξεγερμένους Έλληνες έχοντας και την υποστήριξη των συνδρίων της Ιεράς Συμμαχίας, αλλά και του μουσουλμανικού κόσμου που ζητούσε τζιχάντ εναντίον των απίστων. Ωστόσο, το 1826, υπό το βάρος των εξελίξεων του πολέμου με τους Έλληνες, ο Μαχμούτ Β' εισήγαγε μεταρρυθμίσεις στον στρατό καταργώντας το σώμα των γενιτσάρων, ενώ το 1828, στα ανώτατα κλιμάκια θεολόγων και αξιωματούχων, εκδηλώθηκε αντίδραση στην πολιτική του σουλτάνου περί βίαιης καταστολής, δεδομένης της κατίσχυσης της Επανάστασης, της αλλαγής της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων και της συντριβής στο Ναβαρίνο. Σημαντική φυσιογνωμία ανάμεσα στους μεταρρυθμιστές ήταν ο δημοφιλής λόγιος και ποιητής Izzet Mollâ, ο οποίος τασσόταν διορατικά εναντίον του πολέμου με τη Ρωσία και υπέρ της ελευθερίας της Ελλάδας, δηλαδή υπέρ της ειρήνης με κάθε κόστος, επιλογή ρεαλιστική που θα ήταν σωτήρια για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά μειοψήφησε στο Αυτοκρατορικό Συμβούλιο. Εξαιτίας της Ελληνικής Επανάστασης τέθηκαν ζητήματα, όπως φαίνεται στις σχετικές εκθέσεις (*lâyiha*), όπου εμφα-

νίζεται όλη η επιχειρηματολογία των υποστηρικτών του πολέμου και της ειρήνης, των παραδοσιακών και των μεταρρυθμιστών, ζητήματα που θα δρομολογηθούν δέκα χρόνια αργότερα με το αυτοκρατορικό διάταγμα του Gülhane.

Στην Εποχή των Επανάστασεων, που επιδέχεται διαφορετικές περιοδολογήσεις, εντάσσονται και τα κινήματα για την ανεξαρτησία της Αμερικανικής ηπείρου στην πεντηκονταετία 1775-1825, αρχής γενομένης με την Αμερικανική Επανάσταση (1775-1783). Ο ιστορικός της ρόλος τονίστηκε από τον Thomas Paine, τα μεταρρυθμιστικά ρεύματα και τα επαναστατικά κινήματα στην Αγγλία, την Ιρλανδία, την Ελβετία, την Ολλανδία, το Βέλγιο, την Πολωνία εμπνεύστηκαν από αυτήν, ενώ στη Γαλλία οι φιλόσοφοι δανείστηκαν επιχειρήματα στην κριτική της απόλυτης μοναρχίας. Ο Jack P. Greene αναλύει σε βάθος τη φύση των κοινωνιών και την πολιτική τους οργάνωση στη βρετανική αποικιακή Αμερική, καθώς και τη σχέση τους με τη μητρόπολη, για να υποστηρίξει ότι υπήρξε συνέχεια και όχι ρήξη με ό,τι ακολούθησε μετά το 1774 με την ίδρυση των ρεπουμπλικανικών πολιτειών. Επομένως, κατ' αυτόν, δεν έχουμε μια καθάρη επανάσταση αλλά περισσότερο μια αποικιακή εξέγερση όταν αμφισβητήθηκαν από τη μητρόπολη η αυτονομία των αποίκων στις τοπικές υποθέσεις τους και το δικαίωμά τους στη βρετανική ταυτότητα.

Ο Roberto Breña, μελετώντας τα κινήματα για την ανεξαρτησία της Αμερικανικής ηπείρου κατά την Εποχή των Επανάστασεων, επιχειρεί μια πανοραμική σκιαγράφηση των όσων συνέβησαν στην κρίσιμη αυτή περίοδο. Στην αρχή τονίζεται η μεγάλη σημασία που είχε ο Επταετής Πόλεμος (1756-1763) για τα όσα ακολούθησαν, ιδιαίτερα όταν η

Αγγλία, για να καλύψει τις δαπάνες αυτού του πολέμου φορολόγησε υπερβολικά τους αποίκους στη Βόρειο Αμερική. Αναλύονται οι διάφορες εξεγέρσεις και τονίζεται ότι η μόνη επανάσταση στην Αμερικανική ήπειρο που μπορεί να θεωρηθεί κοινωνική ήταν αυτή του Αγίου Δομίνικου. Επισημαίνεται η διαφορετικότητα στην πορεία κάθε επανάστασης, πώς τα όσα συνέβησαν στην Ισπανία (εισβολή των Γάλλων, η Συνέλευση του Κάδιθ, η αυταρχικότητα του Φερδινάνδου Ζ΄ κλπ.) επηρέασαν τις εξελίξεις στη Νότιο Αμερική, η διαφορετική πορεία της Βραζιλίας, οι τύχες της Μεξικανικής επανάστασης, ο ρόλος του Μπολίβαρ και άλλα πολλά.

Το διεθνικό πλαίσιο των επαναστάσεων του όψιμου 18ου και του μέσου 19ου αιώνα θεωρείται αυτονόητο, πράγμα που δεν συμβαίνει με τις επαναστάσεις του 1830, αν και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τα ευρωπαϊκά έθνη. Τα επαναστατικά κινήματα που ξέσπασαν από το 1830 στη Γαλλία, την Αγγλία, την Ισπανία, την Πορτογαλία, το Βέλγιο, την Ελβετία, την Πολωνία, τα ιταλικά και γερμανικά κρατίδια, καθώς και οι εσωτερικές εντάσεις στην πρόσφατα ανεξαρτητοποιημένη Ελλάδα, διεκδικούσαν φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, κοινωνικά δικαιώματα, εθνική χειραφέτηση και εγγράφονται στο πλαίσιο μιας γενικής πάλης στην Ευρώπη μεταξύ απολυταρχισμού και φιλελευθερισμού που ανησυχούσε τον Μέττερνιχ. Ωστόσο, από το 1831 ως το 1834, οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις θα καταπνιγούν και οι αντιδραστικές ελίτ θα επιβάλουν την επιστροφή στην τάξη. Σύμφωνα με τον Emmanuel Fureix, η επαναστατική στιγμή του 1830 δεν υπακούει στην επιβολή μια ενιαίας ανάγνωσης λόγω του υβριδικού χαρακτήρα της και των πολλαπλών ιστορικών δυναμικοτήτων. Διατρέχοντας εθνικές και ευρωπαϊκές, φιλελεύθερες και μαρξίζουσες αναγνώσεις, επισημαίνει ότι οι επαναστάσεις του 1830

αξίζουν περαιτέρω συγκριτικής διερεύνησης από τους ιστορικούς στη διεθνική τους διάσταση και σε σχέση με τις πρακτικές διαμαρτυρίας, τις εκσυγχρονιστικές διεργασίες, την αναδιάρθρωση του δημόσιου χώρου και την κυκλοφορία ιδεών και συμβόλων που διαμορφώνουν ένα κοινό επαναστατικό λεξιλόγιο.

Ως επίμετρο στη συναγωγή των άρθρων για τις Επαναστάσεις δημοσιεύεται ένα κείμενο του Βασίλη Παναγιωτόπουλου για τους εμφυλίους πολέμους κατά την Ελληνική Επανάσταση. Με τη γνωστή βαρύτητα της γραφής του ο συγγραφέας επισημαίνει και άλλες πλευρές του φαινομένου ή επαναδιαπραγματεύεται τις ήδη γνωστές, αποτιμά τη σημασία του και το εντάσσει οργανικά στην εξελικτική πορεία της Επανάστασης.

Η επέτειος των διακοσίων χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση μας δίνει την ευκαιρία να εγκύψουμε εκ νέου στην ιστορία της Εποχής των Επαναστάσεων, στις οποίες εντάσσεται και η Ελληνική Επανάσταση, και να παρακολουθήσουμε σύγχρονες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις για το μείζον ζήτημα της επανάστασης, το απελευθερωτικό και κοινωνικό μήνυμά της στην Ευρώπη και την Αμερική, δια του οποίου δρομολογήθηκε η είσοδος των κοινωνιών στη νεωτερικότητα και η δημιουργία του σύγχρονου έθνους-κράτους.

Αλεξάνδρα Σφοδίνη